

УМАР ХАЙЁМНИНГ НАВРЎЗНОМА АСАРИДА « НАВРЎЗ» БАЙРАМИНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШ ТАРИХИНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

Ҳабибова М.

ТошДШУ Эрон-афгон филологияси кафедраси катта ўқитувчиси

Саидазизова Ф.

ТошДШУ Мумтоз филологияси кафедраси магистранти

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада Умар Хайемнинг «Наврўзнома» китобида Наврўз байрамини келиб чиқиш тарихини ифодаланишига оид терминлари ўрганилади.

Таянч сўз ва иборалар: гўзаллик, тасвир, тарих, рамзий тасвир, лугавий маъно, лексик – семантик

АННОТАЦИЯ

В данной статье сравнении исследуются термины употребляющиеся в книге Умара Хайяма «Наврўзнома»

Ключевые слова и словосочетания: красота, история, лексическое значение, лексико- семантический

ABSTRACT

In this article the terms of the figurative image in Umar Hayam epic «Navruz nama» are studied by comparison

Key words and phrases: beauty, symbolic image, history, cognitive, lexical meaning, lexico- semantic

КИРИШ

Умар Хайёмнинг «Наврўзнома» асари унинг тарихни, этнографияни, халқ урф-одатларини жуда мукамал билганлигидан далолат беради. Биз бу асарда Наврўз байрами билан боғлиқ бўлган жуда кўп одатлар, ҳодисалар, афсоналарга дуч келамиз. Ҳозирги замонда ўтаётган Наврўз байрами билан Умар Хайём тасвир қилаётган даврдаги Наврўз байрами орасида катта фарқлар мавжудлигидан гувоҳи бўламиз. Умар Хайём бу рисолада нафақат этнограф, тарихчи, балки билимдон табиб сифатида ҳам кўринадимиз. У инсон организмнинг фаслдан фаслга ўтганда ўзгаришини ҳисобга олиб, энг керакли тиббий маслаҳатларни беради.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

«Наврўзнома» фақатгина тарихнинг обидаси эмас, жуда кўп фойдали томонлари билан бугунги кунимизга ҳам хосдир. Бинобарин, Умар Хайём асрлар оша бугун ўз ҳудудини тиклаган ва умумхалқ байрамига айланган

Наврўзи оламни муборақбод этмоқда. Хожаи ҳаким, давр файласуфи, маликул-ҳукамо Умар ибн Иброҳим ул-Хайём бундай дейди: мен ақл баркамоллиги нуқтаи назаридан қараганимда сўздан мўътабарроқ ва каломдан буюкроқ ҳеч нарсани топмадим, чунки ундан афзалроқ бирор нарса бўлганда эди, ҳақ таоло пайғамбарга — саллолоҳу алайҳга ўша нарса билан мурожаат қилган бўларди. Араб тилида: «ҳаётда энг яхши суҳбатдош — китоб»,— дейилган. Ўз сўзига вафодор бир яхши дўстим мендан Наврўзнинг жорий этилганлигининг сабабини тушунтириб беришни ва қайси подшоҳ тайин қилганини сўради. Мен илтимосни қабул қилдим ва унга буюклиги буюк ёрдамида ушбуни иншо этдим.

“НАВРЎЗНОМА” КИТОБИНИНГ БОШЛАНИШИ

Бу китобда Наврўз ҳақидаги ҳақиқат, Ажам подшоҳлари даврида у қайси кунда бўлгани, қайси подшоҳ жорий қилгани ва нега уни нишонлашлари ҳамда подшоҳларнинг бошқа одатлари, шунингдек, уларнинг барча ишларда тутган йўллари кўрсатилади. Шунингдек, китобда Наврўз байрамининг ташкил қилинишига сабабчи бўлган омиллар қуйидагича ифодаланади. Асарда Умар Хайём сабабларини қуйдагида келтиради:

1. Наврўзнинг жорий қилиниши сабабини айтсак, у шундан иборатки, Офтобнинг икки айланиши мавжуд, улардан бири қуйидагича: Офтоб ҳар уч юз олтмиш беш куну кеча-кундузнинг тўртдан бирида Ҳамал буржининг биринчи дақиқасига чиқиб кетган пайтининг ўзида яна қайтиб келади ва ҳар йили бу давр камая боради.

Жамшид бу кунни тушунгандан кейин Наврўз деб атади ва байрам қилишни одатга айлантирди. Подшоҳлар ва бошқа одамлар ҳам уни қабул қилдилар. Айтишларича, биринчи Ажам подшоси Каюмарс подшоҳ бўлгандан кейин йилнинг кунлари ва ойларига ном беришга ҳамда одамлар билсин деб йилнома жорий қилишга қарор қилган. У, тонгда Офтоб Ҳамал буржининг аввалги дақиқасига кирган кунни аниқлаб, ажам мубадларини йиғди ва йил ҳисобини шу пайтдан бошлашни буюрди. Мубадлар йиғилдилар ва йил ҳисобини шу пайтдан бошлашни жорий қилдилар. Ўша замоннинг олимлари бўлган ажам мубадларнинг айтишича, буюк ва муборақ Изид ўн икки фаришта яратди, улардан тўрттасини аҳраманлардан кўриқлаш учун осмонга юборди, тўрттасини аҳраманларни Қоф тоғидан ўтказмаслик учун жаҳоннинг тўрт бурчагига юборди, тўртта фариштага эса осмон ва ерда юриб одамлардан аҳраманларни ҳайдаб туришни буюрди. Уларнинг айтишича, бу дунё ўзга бир дунёнинг ичида худди эски қасрдаги янги уй каби жойлашган ва Изид таоло нурдан офтобни яратиб, у билан осмону ерни парвариш қилган. Жаҳон аҳли назарида қуёш Изид таоло нурларининг бир нуридир. Унга улуғвор деб таъзим

билан боқишларига сабаб, уни яратишда Изид таолонинг унга инояти ўзгаларга нисбатан кўпроқ бўлган, дейилади. Бунга шундай мисол келтирадилар: бир улуғ подшоҳ ўз халифаларидан бирига иззат-хурмат кўрсатса, уни улуғлайдилар ва ҳар ким уни улуғласа, подшоҳни улуғлаган бўлади, деб биладилар. Дейдиларки, буюк ва муборак Изид офтобнинг нурлари ва келтирадиган фойдаси ҳамма нарсага тегсин деб офтобга ўз жойидан қўзғалишни буюрганда, у Ҳамалнинг бошидан чиқиб, зулмат нурдан айрилди, кеча ва кундуз пайдо бўлди. Бу дунёнинг тарихи ана шундай бошланди. Шундан сўнг бир минг тўрт юз олтмиш бир йил ўтгач, у (офтоб) ўша жойнинг ўзига ўша кун ва ўша дақиқада қайтиб келди. Бу вақт ичида Муштарий Зухал билан етмиш уч марта бирлашди. Буни «кичик қирон» дейдилар, бу бирлашув ҳар йигирма йилда бўлади. Офтоб ўзининг бир айланиб чиқишини тугатиб ўз жойига қайтиб келганида Зухал ва Муштарий орасида Зухалнинг ҳубут келган буржида бирлашув бўлади ва у Зухалнинг шараф буржи бўлган Мезон буржига муқобил (қарама-қарши)дир. Бир айланиб чиқиш бу ерда, бири у ерда биз ишора қилгандай ва юлдузларнинг турар жойи ҳам биз кўрсатгандай бўлади. Офтоб Ҳамалдан чиққан пайтида ва Зухал ҳам, Муштарий ҳам бошқа юлдузлар билан Изид таоло ҳукми бўйича турганларида жаҳоннинг ҳолати ўзгарди ва дунё ҳамда тақдирга мос равишда янги нарсалар пайдо бўлди. Ажам подшоҳлари шу пайтда Офтобни улуғлаш учун, шунингдек, ҳар ким бу кунни топа олмаслигини ҳисобга олиб, уни белгилаб қўйдилар, байрам жорий этдилар ва ҳамма бу санага риоя қилсин деган мақсадда барчага маълум қилдилар. Дейдиларки, Каюмарс йил ҳисобининг бошланиши сифатида бу кунни жорий этганда, уч юз олтмиш беш кун ичида офтобнинг бир айланиб чиқиши рўй берадиган қуёш йилини ҳар бири ўттиз кундан иборат ўн икки ойга бўлди ва уларни буюк ва муборак Изид дунёга юборган ўн икки фаришта номи билан атади. Сўнгра, у уч юз олтмиш беш куну кеча-кундузнинг чорагидан иборат улуғ даврни «улуғ йил» деб атади ва уни тўрт бўлакка бўлди. Катта йилнинг тўрт бўлаги ўтганда катта Наврўз бўлади ва дунёнинг ҳолати янгиланади. Подшоҳларнинг бир одати бор: йил бошида улар яхшиликка фатво бериш ва саналарни белгилаш ҳамда маишат учун маълум маросимлар ўтказишлари зарур. Кимки Наврўз куни байрам қилиб қувонса, кейинги Наврўзгача хуррам бўлади ва фароғатда яшайди. Подшоҳлар учун бу одатни олимлар белгилаб беришган. Туркистонни Жайхун дарёсидан то Чин ва Мочингача Турга, Рум ерини Салмга, Ажам ва ўз тахтини — Эражга берди. Шундай қилиб Туркистон, Рум ва Ажамнинг барча подшоҳларининг келиб чиқиши битта, бир-бирлари билан қариндошдирлар, чунки уларнинг ҳаммаси Афридун авлодидир. Шунинг

учун барча инсонлар подшоҳлар шарафига маросимларни ўтказишлари зарур, зеро улар Афридун уруғидандирлар. Унинг замонаси ва Гуштаспгача бўлган бошқа барча подшоҳларнинг замонаси тугагандан сўнг, Гуштасп подшоҳлигининг ўттизинчи йили ўтганда Зардушт пайдо бўлди ва габр динини олиб келди. Гуштасп унинг динини ва ичимлик майини қабул қилди. Афридун байрамидан ўша пайтгача тўққиз юз қирқ йил ўтди. Офтоб Ақраб буржига кирганда, Гуштасп кабиса қилишга буюрди ва бунинг натижасида фарвардинни Офтобнинг Саратон буржига киргандан бошлаб байрам қилина бошланди. Гуштасп Наврўзни ана шу кунни байрам қилиш керак, чунки Саратон — меҳнат учун саодатманд бурж, деҳқон ва қорандаларга шу вақтда ўлпон тўлашга имкон бериш зарур, шунда уларга енгиллик бўлади, дея байрамни шу кунга белгилади. Сўнгра, у, йиллар ҳам аниқ бўлсин ва одамлар ўз вақтларини совуқда ҳам, иссиқда ҳам била олсинлар деб, ҳар юз йигирма йилда кабиса қилишга буюрди. Бу одат то Зулқарнайн деб аталувчи Искандар Румий замонасигача давом этди. Шу пайтдан бошлаб одамлар кабисани нишонламай қўйдилар ва мазкур одат қарор топгунча нима иш қилган бўлсалар, ўшандай ишни қилавердилар. Бу Ардашер Бобакон замонасигача давом этди, у яна кабисани қарор топтирди ва катта байрам уюштирди. Бу ҳақда аҳднома тузди ва шу кунни Наврўз деб атади. Одамлар бу байрамни то Нўширавони Одил замонасигача нишонладилар. Мадойин айвони битганда Нўширавон Наврўз байрамини ўша замон одатлари бўйича ўтказди. Аммо у кабисани қарор топтирмади. У Офтоб айланиш даврининг охирида Саратоннинг биринчи кунига етмагунча одамлар бу ишни қилмасинлар, токи Каюмарс ва Жамшидларнинг кўрсатмалари орадан кўтарилсин, деди. Шундай дегандан сўнг кабиса қилмадилар. Бу Офтобни кузатиб туриш ва ҳар йили Офтоб Ҳамал буржига кирганда Наврўзни байрам қилишни буюрган Маъмун замонасигача давом этди. Шундай қилиб «Зич-и Маъмуний» тузилди ва шу пайтгача йил ҳисобини шу зич ёрдамида бажарадилар. Бу то Мутаваккил замонасигача давом этди. Мутаваккилнинг Муҳаммад ибн Абдал-Малик деган вазири бор эди, у Мутаваккилга ўрим солиғи шундай вақтга тўғри келяптики, уни амалга ошириш ғалла вақтидан узоқ бўлаяпти ва бу одамларни қийнаяпти, Ажам подшоҳларининг одатича, одамлар ҳосил йиғилгандан кейин солиқ; тўлаш пайтида қийналмаслик учун йилни ўз ўрнига қайтармоқ мақсадида кабиса қиладилар, деб айтди. Мутаваккил розилик билдириб, кабиса қилишга буюрди ва Офтобни Саратондан фарвардинга қайтардилар. Шундан кейин одамлар тинчланиб яна ўша одатга риоя қила бошладилар. Шундан кейин Сеистон амири Ҳалаф ибн Аҳмад бошқа кабисани жорий қилди. Ўша даврдан бизнинг замонгача ўн олти

кун фарқлана бошлади. Саодатманд ва дин таянчи Султон Маликшоҳ бундан хабар топиб эски кабисани жорий этиш ва йилни ўз жойига қайтаришга буюрди. Бунинг учун ўша замондаги Хуросон олимларини чақиртирди. Улар кузатиш учун барча ишларни бажардилар — деворлар кўтаришди, устурлаб ўрнатдилар ва шунга ўхшаш ишларни амалга ошириб, Наврўзни фарвардинга кўчирдилар. Аммо замона подшоҳга бу ишни охирига етказишга имкон бермади ва кабиса тамомланмай қолди. Умар Хайем ўзининг « Наврўзнома» асарини қуйидагича содда, равон тилда якунлайди:

Наврўзнинг келиб чиқиш тарихи мана шу. Буларнинг ҳаммасини биз аждодларимизнинг китобларидан топдик ва олимлардан эшитдик.

ХУЛОСА

Хулоса ўрнида шуни алоҳида айтиш керакки, файласуф-шоир ана шу асарида кўпгина саволларга жавоб топишга уринади ва уни майдан, ёр васлидан, лаззатдан, табиат гўзаллигидан, ахлоқий юксакликдан, фалсафий тафаккурдан излайди. Шу сабабли Хайём ҳам, ўз салафлари каби, гўзалликка алоҳида эътибор беради, уни инсон билан бевосита ёки билвосита боғлиқ ҳолда олиб қарайди. Жумладан, нарсалар гўзаллиги ҳам инсон билан боғлиқ. Масалан, олтин нима учун гўзал? «Наврўзнома»да айтилишича, у қимматбаҳо рангли металл бўлгани учун эмас, балки инсон ундан безак сифатида фойдалангани, унинг жисмонан соғломлашувига хизмат қилгани сабабли гўзалдир. Хайём хулқий гўзаллик ҳақида фикр юритар экан, ташқи ва ички гўзаллик уйғунлиги масаласига алоҳида урғу беради, барча машоийун файласуфлар каби, гўзаллик билан эзгуликнинг яхлит намоён бўлишини таъкидлайди; гўзалликни гўзал қиёфа билан боғлаб талқин этади: «Гўзаллик барча тилларда васф этилади ва ҳар қандай ақлга хуш келади. Дунёда яхши нарсалар кўп, уларни кўриб баҳраманд бўлиш одамларни шод этади ва табиатини покиза қилади, аммо ҳеч нарса гўзал юз ўрнини боса олмайди, чунки у шундай қувонч бахш этадики, бошқа ҳеч қандай қувонч унга тенг келолмайди. Айтадиларки, гўзал юз дунё саодати сабабчисидир. Агар гўзал юз яна яхши хулқ билан уйғунлашса, бахт-саодатнинг энг юқори даражаси бўлади.

REFERENCES

1. Умар Хайем « Наврўзнома» , Т.,- 2010 қайта нашр
2. Умар Хайем « Рубоийлар», Т., - 2015 й
3. Л.И.Тимофеев и С.Е. Тураев Словарь литературических терминов терминов.- М.: Просвещение .,1974

4. Raxmetullayevna, K. M., Mukhsumovna, S. M., & Nizametdinovna, N. M. (2020). Simultaneous transfer strategies and their description. *Journal of Critical Reviews*, 7(4), 217-220.
5. Khabibova Mukhabbat Raxmetullayevna «Use of multimedia methods in teaching foreign languages» Дистанционные возможности и достижения науки., Сборник научных публикаций, Киев, 2020
6. Khodiyeva Nozima Tulkunovna, Khabibova Mukhabbat Raxmetullayevna, Ahmedova Dilfuza Rafukjanovna Past tense incomplete verb and present tense incomplete verb in Persian», Zenoda, may 26, 2021 DOI 10.5281/4810048
7. Ahmedova Dilfuza Rafukjanovna, Xodiyeva Nozima Tulkunovna, Xabibova Muhabbat Raxmetullayevna «Fors tilida holat fe'llarining semantik tahlili», Культурология, искусствоведение и филология: современные взгляды и научные исследования., Москва, 2022 г. Сборник статей по материалам LVI международной научно-практической конференции. ISSN 2541-9870
8. Xodiyeva, N. T., Ahmedova, D. R., & Xabibova, M. R. (2022). HOZIRGI ZAMON FORS TILIDA SODDA FE'L ASOSIDA TUZILGAN QO 'SHMA FE'LLARNING STRUKTUR TAHLILI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(Special Issue 4-2), 534-540.
9. Xabibova, M., Xodiyeva, N., & Ahmedova, D. (2022). FORS VA 'ZBEK TILLARIDA ASARLARDA A'L G'ZALLIGI KONCEPTI. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(5), 1118-1122.